

הרב הלל בן שלמה

גובה הבית הראשון

פתיחה

א. גובה המקדש

ב. עליית ההיכל - בכלל הבית?

ג. הבית והעלייה

ד. ביאור מחלוקת הראשונים על גובה הבית

ה. איסור עשיית בית כתבנית היכל

סיכום

פתיחה

מידות הבית הראשון מפורטות בהרחבה בספר מלכים ובספר דברי הימים, אולם המקורות ההלכתיים השונים המתייחסים למידות המקדש עוסקים בדרך כלל בבית המקדש השני, ועל כן יש חוסר בהירות בנוגע לפרטים הנוגעים לבית הראשון. במאמר שלפנינו נתמקד בשאלת גובהו של המקדש הראשון. לבירור זה ישנן השלכות הלכתיות לגבי שיעור בית שאסור לבנותו ("לא יעשה אדם בית תבנית היכל"; ראש השנה כד ע"א ועוד); וגם לגבי הלכות השייכות בבתיים פרטיים, בנוגע ליחס שבין בית לעלייה הבנויה על גביו, כפי שיתבאר.

א. גובה המקדש

בספר מלכים א (ו', ב) נאמר: "הַבַּיִת אֲשֶׁר בָּנָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לַיהוָה שְׁשִׁים אַמָּה אָרְכוֹ וְעֶשְׂרִים רְחִבּוֹ וְשֵׁשׁ אַמָּה קוֹמָתוֹ". הפסוק אינו מפרט אם הגובה האמור כולל את היסודות, את עובי התקרה או את המעקה. כמו כן לא נזכר כאן אם ישנן עליות על הבית, ואם כן - האם הן נכללות בגובה זה. בפסוק הבא מופיעות מידות האורך והרוחב של האולם - אך לא מצוין גובהו: "וְהָאֹלָם עַל פְּנֵי הַיְכָל הַבַּיִת עֶשְׂרִים אַמָּה אָרְכוֹ עַל פְּנֵי רֹחַב הַבַּיִת עֶשְׂרִים אַמָּה רְחִבּוֹ עַל פְּנֵי הַבַּיִת".

לעומת זאת, בספר דברי הימים (ב ג', ג'ד), לאחר שמוזכרות מידות האורך והרוחב של המקדש ("הַאֲרֶכְךָ אַמּוֹת בַּמִּדָּה הָרִאשׁוֹנָה אַמּוֹת שְׁשִׁים וְרֹחַב אַמּוֹת עֶשְׂרִים"), לא מופיע ציון גובה הבית, אלא רק נאמר: "וְהָאוֹלָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲרֶכְךָ עַל פְּנֵי רֹחַב הַבַּיִת אַמּוֹת עֶשְׂרִים וְהַגֹּבֵה מֵאָה וְעֶשְׂרִים". פשט הדברים הוא שתיאור גובה זה אינו מתייחס לכלל הבית אלא רק לאולם הנמצא לפניו, וכך כותבים כמה מהפרשנים (רד"ק, רלב"ג, גר"א).

פירוש אחר להסבר הגבהים המתוארים בפסוקים אלו הוא פירושו של המפרש לדברי הימים (שכונה לעתים בטעות רש"י).¹ לדבריו, הפסוק במלכים, שלפיו גובה הבית היה שלושים אמה – מכוון לחלקו התחתון של הבית בלבד; ואילו הגובה הכולל של הבית יחד עם העליות היה מאה ועשרים אמה.

המקדש השני – גבוה מהמקדש הראשון

לדברי הגמרא בבבא בתרא (ג ע"א), הבית השני היה גבוה מהבית הראשון. כך בין השאר מוסברת שם נבואת חגי (ב', ט) "גְדוֹל יְהִיָּה כְבוֹד הַבַּיִת הַזֶּה הָאֲחֵרוֹן מִן הָרִאשׁוֹן".

מה היה גובהו של הבית השני? המשנה במסכת מידות (פ"ד מ"ו) מפרטת את מידותיו של ההיכל, אשר היה "מאה על מאה על רום מאה". לפי המתואר שם, גובה זה כולל את האוטם (יסוד), וגם את העלייה, את התקרה, את המעזיבה ואת המעקה. גובה חלל ההיכל בקומתו התחתונה ללא שאר התוספות הנזכרות הינו ארבעים אמה.²

אם נקבל את דברי המפרש, שלפיהם מלוא גובה הבית הראשון היה מאה ועשרים אמה, הרי שהבית השני לא היה גבוה יותר, אלא נמוך יותר בעשרים אמה. לפי פירוש זה יש לומר כי "כבוד הבית" האמור בנבואת חגי אינו מכוון לקומתו החיצונית כפי שהוא נראה לסובבים אותו, אלא לכבוד הפנימי, כפי שהוא נראה מבפנים (שהרי התקרה הפנימית של בית ראשון היתה בגובה שלושים אמה, ואילו בבית שני גובהה היה ארבעים אמה, וראה בהמשך).

1 המפרש עצמו מצטט את רש"י לא פעם. ראה למשל בדברי הימים ב ג', טו.
2 יש לציין כי לפי המתואר בעזרא (ו', ג), כורש התיר לבנות את הבית בגובה שישים אמה. ייתכן לומר כי בפועל לא שמעו לדבריו אלא בנו בגובה רב יותר, אך לדברי המדרש רבה (במדבר י"ד, יח) כך אכן בנו. אפשר שבשלב הראשון בנו כפי שהתיר להם כורש, ואילו בשלב מאוחר יותר, כאשר הורדוס בנה את הבית - הגביהו עד למאה אמה.

גובה הבית הראשון

אמנם, לפי הפירוש הראשון, שלפיו רק גובהו של האולם היה מאה ועשרים אמה, "כבוד הבית" המדובר יכול להתפרש כמכוון למלוא קומתו, כפי שהוא נראה מבחוץ.

שיטת רש"י

רש"י בבבא בתרא שם (ד"ה בבנין) מביא כי גובהו של הבית השני, שהיה למעלה מזה של בית ראשון, היה מאה אמות. פירוש זה אינו מתאים לדברי המפרש לדברי הימים, וכמה מהאחרונים מגיחים בדברי רש"י על מנת להתאימם לדברי המפרש. לדבריהם היה כתוב מ', דהיינו ארבעים אמה (והכוונה לחלק הפנימי בלבד כנ"ל), ובטעות נפתח הקיצור למילה מאה (ב"ח; חשק שלמה). בדומה לכך מגיה בעל תוס' יו"ט בפירוש רש"י במסכת יומא (נא ע"ב), שם מסביר רש"י שהבית השני היה גבוה מבית ראשון, וגובהו היה מאה אמה.³

חידוש טעות סופר בדברי אחד הראשונים אינו דבר של מה בכך, בפרט כאשר הנוסח הנדפס לפנינו נסמך על משנה מפורשת. ההגהה מבוססת על ההנחה שהפירוש הנכון בפסוקים הוא פירושו של המפרש. נראה כי האחרונים שתיקנו את דברי רש"י אינם מקבלים את הפירוש הפשוט יותר בפסוקים, כשיטת רד"ק, הואיל ורד"ק עצמו מעיר כי פירושו אינו מתאים לדברי חז"ל (ויבואר להלן מדוע סבר כן). ברם, ברש"י מכתב יד על מסכת מועד קטן⁴ (דף ט ע"א, ד"ה צורך בנין), אשר לא היה לעיני כל האחרונים הנ"ל, עולה בבירור שרש"י סבר כפירוש רד"ק בדברי הימים. רש"י שם נוקט כי שלושים האמות של בית ראשון כוללות אף את ה"כלה עורב", המהווה תוספת על גג הבית, ואם כן מוכח כי לשיטתו לא היו עליות למעלה מגובה זה. נציין כי ברש"י שם גם נזכר גובה בית שני כגובה מבית ראשון – וגובה זה מצוין בדבריו כ"ק' אמה.

פרט לדברי רש"י אלו, גם בדברי ראשונים נוספים בסוגיות הנזכרות אנו מוצאים בדברי רש"י הנדפסים, לפיהם גובה הבית הראשון היה שלושים אמה, והבית השני היה מאה אמה (מאירי ביומא שם; יד רמה בבבא בתרא שם; וכן הוא במפרש לתמיד

³ הבנה זו היא ההבנה הרווחת בקרב האחרונים – וראה לדוגמא בפירוש ר"מ קזיס על משניות מידות פ"ד מ"ז ובספר חנוכת הבית לר"מ אשכנזי אות קיב, המאריכים לפרש בדרך זו; וכן באמרי צבי על מסכת תמיד כט ע"ב – אשר מגיה בדברי המפרש לתמיד שם, ועוד רבים. לעומתם, היעב"ץ בפירושו לחם שמים (יומא שם) מאריך לתמוה על הגהת התוס' יו"ט, ומסכים לפירוש רד"ק. כן תמהו על הגהה זו בספר בית דוד על המשניות (הרב דוד חיים קוריאנאלדי, אמשטרדם תצ"ח; יומא שם); ובספר חנוכת הבית לר"מ חפץ (ונציה תנ"ו; סימן נה).

⁴ מופיע על הדף בגמרא במהדורת "עוז והדר".

כט ע"ב ד"ה ושלש). כך גם מצטט הכסף משנה (הל' בית הבחירה פ"ד ה"ב) את דברי רש"י ביומא, כפי שהם לפנינו.

ב. עליית ההיכל - בכלל הבית?

גם לפי פירוש רד"ק וסיעתו, הסוברים כי יש לחלק בין האולם לבין שאר הבית, בנוגע לגובה הכולל של הבניין עדיין יש מקום לבירור אם העלייה נכללת בגובה האמור או לא. שיטת רש"י כאמור היא ששלושים האמות כללו לא רק את העליות אלא אף את הגג ואת הכלה עורב. לפי דבריו אנו מוכרחים לומר כי עליית ההיכל מהווה חלק בלתי נפרד ממנו, אולם יש מקום לברר האם הדבר מוסכם על הכול. אם נאמר כי העלייה עומדת בפני עצמה, ואין היא בכלל האמור בפסוק על גובה הבית – הרי שגובהו הכולל של הבית עם העלייה יכול להיות הרבה למעלה משלושים אמה.

העליות במקדש

בדברי הימים (א כ"ח, יא) נאמר: "ויתן דויד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימים ובית הכפורת". לאילו עליות מתייחס הכתוב? לכאורה, מכיוון שבתחילת הפסוק מוזכר האולם, הרי שהמילים "בתיו וגנזכיו ועליותיו" מתייחסות אליו.

לפי דברי המפרש, הסובר שיש לראות את השיעור הניתן לגבי גובה האולם כמכוון לגובה הבית כולו, אין לחלק בין עליות האולם לעליות שאר הבית; אולם לדברי רד"ק, העליות היו על גבי האולם בלבד, ולא על גבי שאר הבית. הגמרא בפסחים (פו ע"א) לומדת מפסוק זה לגבי העליות הנמצאות בהיכל – ונראה כי מסיבה זו כותב הרד"ק כי האפשרות לחלק בין גובה האולם לגובה שאר הבית אינה מתאימה לדברי חז"ל.

אמנם, יש מקום לומר כי אף אם נסביר כשיטת רש"י ורד"ק אין כל הכרח לומר כי בהיכל לא היו עליות. המילה "ועליותיו" יכולה להתפרש כמכוונת לעליות הנמצאות גם באולם וגם בהיכל, וניתן להבין לשון זו כמתייחסת לעליות הנמצאות בבית – אף אם הן אינן על האולם כלל. רש"י עצמו מזכיר בכמה מקומות את עליות ההיכל בבית ראשון (ראה לדוגמה בפירושו למלכים א ו', פסוקים י, טו ו-כ). כך גם עולה מדברי הרא"ש בפירושו למידות (פ"ג מ"ח), שלפיהם באולם כלל לא היו עליות – עובדה

גובה הבית הראשון

שאינה יכולה להתיישב עם פירושו של המפרש, הסובר שמאה ועשרים האמות האמורות באולם כוללות את העליות.⁵

גם הרלב"ג, המסביר כאמור לעיל שמאה ועשרים האמות מתייחסות רק לאולם, סובר כי היו עליות בהיכל (רלב"ג במלכים שם פס' ד).

בפסוק הנזכר במלכים מצוינות מידות האורך והרוחב של הבית, שאינן כוללות את הקירות החיצוניים. היה מקום לומר שאף במידת הגובה עובי התקרה אינו נכלל בשיעור האמור. כך גם עולה מדברי הגמרא בבבא בתרא, המתייחסת לגובה הקיר שבין הקודש לקודש הקודשים כקיר בגובה שלושים אמה.

אולם לפי דברי רש"י הנ"ל, שהשיעור שלושים אמה מגיע עד לכלה עורב, צריך להסביר כי הקיר עולה לתוך העלייה ועד לגג ולמעלה ממנו - עד לסוף הכלה עורב. כך גם עולה מדברי רש"י במלכים א' ו', ט, הסובר כי התקרה התחתונה (שהיא רצפת העלייה) נעשתה לנוי בלבד, ואילו התקרה העיקרית היא התקרה העליונה.

בדברי רש"י במקום אחר אנו מוצאים כי אף כאשר הוא מתאר את מידות ההיכל הפנימיות בבית שני הוא מזכיר כי האורך היה שישים אמה והגובה מאה אמה (סנהדרין ק ע"א ד"ה ובנותינו). למרות שמידת האורך הנזכרת בדבריו היא המידה הפנימית, שאינה כוללת את הקירות החיצוניים, הרי שמידת הגובה מאה אמה כוללת את העלייה ואת התקרה, כפי שנתבאר.

יש לציין כי לפי דברים אלו מובנים דברי הגמרא (יומא נד ע"א; כתובות קו ע"א) על הפרוכות שהיו במקדש, שהיו שתיים בדביר ושתיים כנגדן בעלייה - וכפי שמציין רש"י (כתובות שם ד"ה ושתיים) כי אף הפרוכות שבעלייה הן במקום אמה טרקסין.⁶

המשנה במידות פותחת במילים "וההיכל מאה על מאה על רום מאה", ומיד מתארת בפירוט את החלקים השונים של ההיכל: "האוטם שש אמות, וגובהו ארבעים אמה...". לכאורה, "גובהו" האמור כאן הוא התייחסות נוספת להיכל - בנוסף למבנה כולו, גם חלקו הפנימי נקרא היכל.

5 באנציקלופדיה תלמודית בערך 'אולם' הסבירו בדעת הרא"ש כי כוונתו היא דווקא לבית שני, אך הרא"ש אינו מחלק, ואין הוכחה בדבריו לחלוקה כזו. נראה כי עורכי האנציקלופדיה נמשכו אחרי דעת המפרש והאחרונים המגיהים כנ"ל, וניסו ליישב לפיה גם את דעת הרא"ש.

6 ולא קשים דברי הרש"ש על רש"י ביומא נא ע"ב ד"ה ואיסתפקא, שכן הרש"ש נמשך אחר הגהת התו"ט הנ"ל, כמובא בדבריו שם.

הרב הלל בן שלמה

אולם פרט למשנה זו, במדרשי חז"ל מופיע פעמים רבות כי גובה ההיכל היה מאה אמה (תנחומא פרשת שמות סימן ד ופרשת עקב סימן ז; מדרש תהלים סימן כב, כח וסימן צב; תורת כהנים בחוקותי פרשה א); ואילו שיעור זה של גובה ההיכל - ארבעים אמה - לא מצאנו (עד כמה שידינו מגעת).

ייתכן שלפני רש"י היתה גרסה אחרת במשנה במידות, לפיה אין לפרש שארבעים אמה אלו מכוונות להיכל. בגרסת המשנה המופיעה בגמרא נאמר "וגובה ארבעים אמה". לפי גרסה זו, ניתן להבין כי הכוונה היא לגובה הבית עד לתקרה התחתונה, ולא להיכל המוזכר קודם לכן.

המושג "תקרה של היכל" (זבחים מ ע"א), שהיה נראה לפרשו כמתייחס לתקרה התחתונה המקרה את חללו הפנימי של ההיכל, מתפרש לדעת רש"י (שם ד"ה נפחתה) כתקרה עליונה - "תקרת עלייתו וגגו" (וראה בהרחבה בשו"ת **בן פורת** ב', ט הדן בשאלה לאיזו תקרה התכוונה שם הגמרא).

בניגוד למוסבר בדעת רש"י, הרמב"ם גורס במשנה במידות "וגובהו", והוא אף מכנה את רצפת העלייה בשם תקרת ההיכל (בפירושו למידות פ"ד מ"ה); וכך אנו מוצאים בדברי הרא"ש בפירושו לתמיד (כט ע"ב): "ארכה ארבעים אמה - כך היה גובה ההיכל עד התקרה". גם בהלכותיו אנו מוצאים כי הרמב"ם קורא בשם היכל לארבעים האמה התחתונות בלבד (הל' בית הבחירה פ"ד ה"ג), וכך מופיע בדברי כמה ראשונים נוספים (סמ"ג עשה קסג; המפרש לתמיד כט ע"ב; רע"ב מידות שם); וכן הוא בדברי הגר"א בביאורו למשנה בבבא בתרא (פ"ו מ"ד).

ג. הבית והעלייה

בבואנו לברר את ההגדרות השייכות לבית המקדש, עלינו להתחשב גם בהגדרות לבית ולעלייה בלשון בני אדם בכלל, ולבחון האם ניתן להשליך מהן גם לבית המקדש עצמו.

הנודר מן הבית - אסור בעלייה

במשנה בנדרים (נו ע"א) מסכימים רבי מאיר וחכמים כי הנודר מן העלייה מותר בבית, אך נחלקים בשאלה אם הנודר מן הבית מותר בעלייה. לדעת חכמים "עלייה בכלל הבית", ולכן הנודר אסור בעלייה, ואילו רבי מאיר מתיר, ומסתבר שלשיטתו העלייה אינה בכלל הבית.

לדברי הר"ן שם (ד"ה מאי עלייה) ניתן לסבור שיש לפסוק כרבי מאיר, על פי מסקנת הסוגיה במנחות (קט ע"א). בגמרא שם מובאים דברי רב הונא, שלפיהם

גובה הבית הראשון

האומר "בית בביתי אני מוכר לך – מראהו עלייה". למסקנת הגמרא הכוונה היא לעלייה ממש. מכיוון שהיה עליו לומר "בית בביתי", ולא "בית" סתם, יש לומר כי מסקנה זו היא כדעת רבי מאיר, הסובר כי בבית סתמא העלייה אינה נכללת. נראה כי יש מהפוסקים הנוקטים כן להלכה (כך נראית השיטה המובאת בטור חושן משפט סי' ריד בשם יש אומרים, ודלא כהבנת הבית יוסף שהמדובר ברשב"ם; ואף המאירי כותב נגד הסוברים כן).

אולם הר"ן שם כותב בשם הרמב"ן כי הסוגיה במנחות ניתנת להבנה אף לפי חכמים, שלא רק כשאמר בית סתם מראהו עלייה, אלא אף כשאמר "בית בביתי", שנתפס כלשון חשיבות, מכיוון שיד בעל השטר על התחונה (וכן כתבו תוס' בנדרים שם, ד"ה בבית). לפי שיטה זו יש לפסוק כחכמים נגד רבי מאיר, וכן פוסקים הרשב"א, הרמב"ם (הל' נדרים פ"ט הט"ז) והטוש"ע (יו"ד סי' ריז סע' כח).

על פי דברים אלו מובנת שיטת רש"י הנזכרת, שלפיה העלייה היא חלק בלתי נפרד מהבית, כדעת חכמים. אמנם, יש להבין את שיטת הרמב"ם, אשר מצד אחד פוסק כחכמים לגבי בית רגיל, ואילו לגבי בית המקדש אינו רואה את העלייה כחלק בלתי נפרד מההיכל.

המוכר את הבית

המשנה בבבא בתרא (סא ע"א) מביאה כי המוכר את הבית לא מכר את היציע, אף על פי שהיא פתוחה לתוכו. הגמרא מביאה שתי אפשרויות בפירוש המונח יציע: "אפתא" או "בדקא חלילה" (יבואר להלן). לפי שתי הדעות בגמרא "בדקא חלילה" אינה נמכרת עם הבית, והמחלוקת היא רק בעניין ה"אפתא". רב יוסף, הסובר כי היציע הוא "בדקא חלילה" (ואילו "אפתא" נמכרת עם הבית), מסביר את שיטתו על פי היציע האמור בנביא בבית המקדש. אם כן, לכאורה יש מקום ללימוד מיציע של בית רגיל לגבי היציע שבמקדש.

הרשב"ם מפרש כי "אפתא" הוא בניין נמוך אצל הבית מצדו או מאחריו, ואילו "בדקא חלילה" הוא גם כן מעין 'אפתא', אלא שהוא עשוי חלונות חלונות, ומשמש לנוי בלבד. לפי שתי הדעות אין להחשיב את היציע כחלק מהבית, שהרי אין תשמישו דומה לתשמיש הבית. נראה כי כך מבין גם הרא"ש, שבפירושו לנדרים (נו ע"א ד"ה וחכמים) חילק בין עלייה, שלדעת חכמים היא חלק מהבית, לבין היציע.

ברם, הר"ף (הפוסק כפי שפוסקים שאר הראשונים, כדעת רב יוסף) סובר כי "בדקא חלילה" הוא חדר שסביב כתלי הבית, אשר אינו נמכר עימו, ואילו "אופתא"

היא עלייה שעושים על גבי הבית, ואין לה פתח מבחוץ. הכניסה לעלייה זו היא בארובה הנעשית במעזיבה שעל גבי הבית, שהיא הקרקעית של העלייה. כך גם פוסק הרמב"ם בהלכות מכירה (פכ"ה ה"א), ולדבריו עלייה שעל גבי הבית הפתוחה לתוכו בארובה במעזיבת הבית היא בכלל הבית. כפירוש זה נוקטים ראשונים רבים (סמ"ג עש"ן פב; רבנו גרשום; רשב"א; ר"י מיגאש; הערוך – ערך 'אפתא'; רמב"ן בב"ב נט ע"ב), וכן פוסק השו"ע (חו"מ רי"ד, א).

פסיקה זו מתייחסת לעלייה כחלק בלתי נפרד מהבית רק במקרה שזו פתוחה לבית מקרקעיתה. כיצד ניתן ליישב פסיקה זו עם פסיקתם של הרמב"ם והשו"ע עצמם בהלכות נדרים, שלפיה אין לחלק והעלייה תמיד בכלל הבית? (וכך תמה הלחם משנה בהלכות נדרים).

נראה כי במקרה שהאדם מתכוון לאסור על עצמו את ההנאה מן הבית אין לחלק בלשונו ולומר כי התכוון רק לחלקו התחתון, ועל כן אף העלייה אסורה. ברם, כאשר אדם קונה בית יש לראות אם העלייה נצרכת לשימוש כחלק בלתי נפרד מהבית, ובזה יש מקום לחלק בין מקרה שבו הפתח לעלייה נפתח מתוך הבית לבין מקרה שבו הפתח מבחוץ (וראה עוד בעניין במעשה רוקח בנדרים שם). בדומה לזה אנו מוצאים לגבי הלשכות שבמקדש, שאם הן פתוחות לקודש הרי הן קודש, ואם הן פתוחות לחול הרי הן חול (פסחים פו ע"א). מכל מקום, יש מקרים שבהם ברור שלא היתה כוונה להקנות את העלייה יחד עם הבית, כדברי הגמרא בבבא בתרא (קמד ע"א) על המשיא אישה לבנו הגדול, שאם ייחד לו אביו בית שיש על גביו עלייה, קנה הבן את הבית ולא את העלייה; וכן פסקו הרמב"ם (הל' זכייה ומתנה פ"ו הט"ז) והשו"ע (אבן העזר נ"ט, ג).⁷

7 הרמב"ם בהלכות קרבן פסח (פ"ט ה"א) כותב לגבי איסור הוצאת הפסח מהחבורה "שהגגים והעליות אינן בכלל הבית" (לגבי בתים בירושלים). היה מקום לכאורה להקשות על דברים אלו מדבריו בהלכות נדרים, שהעלייה נאסרת בכלל הבית. גם לדברינו, שיש מקום לחלק בין ייעודים שונים של עליות, יש להקשות שהרי הרמב"ם אינו מחלק בין עלייה הפתוחה לבית או לא, ומשמע מדבריו שכל עלייה אינה נחשבת חלק מהבית. נראה לומר כי במקרה זה, שבו אף בתוך הבית אין להוציא מהחבורה שבה הפסח נאכל, יש יותר מקום להחמיר (וראה מהר"י קורקוס שם). מכל מקום, הלשון שבה נוקט הרמב"ם יכולה ללמדנו על הפרדה הברורה לדעתו בין העלייה לבין הבית.

ד. ביאור מחלוקת הראשונים על גובה הבית

על פי המתבאר, יש מקום להבין את מחלוקת הראשונים הנזכרת לגבי גובהו של הבית כתלויה בשייכות העלייה לבית עצמו. מכיוון שפתח הכניסה לעלייה לא היה מהבית אלא רק מהמסיבה, כמבואר במשנה במידות (פ"ד מ"ה), הרי שלשיטת הרי"ף והרמב"ם וסיעתם העלייה אכן אינה נחשבת חלק מהבית. אמנם היו פתחים המחברים בין הבית לעלייה לשם שלשול האומנים הבאים לתקן, כאמור במשנה שם, אולם אין אלו פתחי הכניסה והיציאה הרגילים. לעומת זאת, יש מקום לומר כי רש"י מפרש את הסוגיה הנ"ל כהבנת רשב"ם, ולשיטתו אין לחלק בין פתח הפתוח לבית לבין פתח הפתוח לחוץ, ובכל מקרה העלייה היא חלק מהבית כדברי חכמים במשנה בנדריים.

לשיטת הרמב"ם וסיעתו נראה לומר כי מכיוון ששלושים האמה השנויות בכתוב מתייחסות לבית סתם, אין הן כוללות את העליות שעל גביהן. לשיטה זו אין אנו יכולים להוכיח מה היה הגובה הכולל של הבית עם העלייה. ייתכן לומר כי העליות היו גם הן בגובה שלושים אמה - כשם שבבית שני העליות היו בגובה ארבעים אמה, כגובה הקומה הראשונה (ומעין זה כתב בפירוש עזרת כהנים במידות פ"ד ה"ו ד"ה על רום מאה; אלא שהוא כותב זאת בדעת רש"י, ואין הדבר כן, כמו שנתבאר) - שהרי יש לשמור על היחס של הבית, על פי הכתוב "הכל בכתב...", וכפי שמביא הרמב"ם בהקדמתו למשנה:

...ואחר תמיד מדות, ואין ענינה אלא ספור מדת המקדש וצורתו והיאך בנינו, והתועלת בכך שכשיבנה לשמור בו אותה צורה ואותו היחס, כי אותו היחס מאת ה' כמו שאמר הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל.⁸

אמנם, ייתכן לומר כי אין ללמוד את שיעור העליות משיעור שאר הפרטים האמורים בבית, שבהם נשמר היחס בין המידות, שכן העליות אינן מהדברים העיקריים בבית, וכפי שמציין הרדב"ז בביאור דברי הרמב"ם בתחילת הלכות בית

8 תרגום הרב קאפח; ייתכן שזו הסיבה לכך שכורש התיר לבנות את המקדש בגובה שישים אמה, כאמור בספר עזרא (ג', ו; וראה הערה 2). אם אכן כך, היתרו של כורש ניתן על פי המבנה שהיה ניכר כלפי חוץ בבית ראשון, הכולל גם את העלייה. האבן עזרא (עזרא שם) כותב כי היתר שנתן כורש היה להכפיל את גובה הבית. נראה שהבנתו היא כדעת רש"י, שהגובה הכולל של הבית היה שלושים אמה, יחד עם העלייה.

הבחירה (פ"א ה"ה). מכל מקום, יש מקום מסברה לחלק בין עליות ההיכל לשאר העליות.⁹

נדרו של דוד

במדרש תהלים (סי' צב אות ט) נאמר על דוד המלך שנדר לבנות את המקדש בגובה מאה אמה, שנאמר "ויבן כמו רמים מקדשו" ("מאה אמה כגבהו של ראם"). לפי פירושו של רש"י נראה לכאורה כי אין אפשרות להבין את המדרש כפשוטו. בשו"ת מהרי"ט (חלק ב יורה דעה סימן ד) הסביר כי עשרים האמה התחתונות הן יסוד הבית, וגובהו הנישא היה מאה אמה. על פי פירוש זה ניתן ליישב את המדרש עם דברי רש"י, ולהסביר שגובה האולם התנשא מאה אמה מעל היסוד, שגובהו היה עשרים אמה. דברי מהרי"ט אינם מתיישבים עם דברי הרמב"ם בפירוש המשנה, המסביר כי האולם הגבוה שש אמות הוא יסודו של הבית, אך הם מתיישבים עם דברי הרא"ש (מידות פ"ד מ"ו ד"ה האוטם), הנוקט כי האוטם הוא היסוד הבולט, אך תחתיו היה יסוד גדול יותר.

אם ננקוט כדעת הרמב"ם כמו שביארנו לעיל, ניתן לומר כי העליות השלימו את גובה הבית לשיעור מאה אמה. כך אמנם כותב מהרי"י קרא (בפירושו למלכים שם פסוק ב) בשם ר' מנחם בר חלבו, ולדבריו שיעורן היה שבעים אמה.

⁹ על פי הגמרא בפסחים שם, בשונה משאר העליות שבמקדש עליות ההיכל נתקדשו. לפי רש"י שם, ולפי תוספות בשבועות (יז ע"ב ד"ה וטמא), יש לחלק בין גגו של ההיכל שלא נתקדש לבין העליות שנתקדשו; וכן מסבירים כמה אחרונים בדעת הרמב"ם (משנה למלך בית הבחירה פ"ו ה"ז; קרית ספר שם סוף פרק ז; תויו"ט מידות פ"ד מ"ה; מנחת חינוך מצווה שסב; ליקוטי הלכות פסחים שם). אמנם, הרמב"ם עצמו אינו מזכיר זאת, ויש מקום להבין כי לשיטתו כל הגגים והעליות לא נתקדשו (וכך כותב בדעתו ערוך השולחן העתיד י"ב, ז"ח, וראה צ"ח פסחים פו ע"א). לענ"ד נראה כי ניתן לפרש בדעת הרמב"ם שמטרת הגמרא בפסחים היא לתרץ את דברי רב לגבי גגין ועליות שלא נתקדשו עם שיטת אבא שאול, הסובר שעליית קודש הקודשים היתה קדושה יותר מקודש הקודשים עצמו. הרמב"ם עצמו פוסק כדעת חכמים בתוספתא (כלים בבא קמא פ"א ה"ז), האומרים כי העדר הכניסה לעלייה אין מקורו בתוספת הקדושה שבה. פסיקה זו מתאימה לשיטת הרמב"ם, שלפיה יש להבדיל בין הקומה התחתונה שבהיכל לקומה שעל גביו. דברים אלו מתאימים לשיטתו של הרמב"ם בתשובה (פאר הדור סימן עד), לפיה מותר לישון ולעשות כרצונו בעלייה שמעל בית הכנסת (אך לא מעל לארון הקודש). ראה בב"י או"ח סימן קנ"א, ובמ"ב שם סק"מ, שדנו האם יש לדמות עלייה זו לעליית ההיכל, המקודשת.

דברי המפרש לדברי הימים, הסובר שגובה הבית עם העלייה היה מאה ועשרים אמה, מתיישבים עם המדרש על פי דברי המהרי"ט, ואף אם לא נסביר כמו המהרי"ט ניתן ליישב את המדרש עם דברי הרמב"ם ולומר כי העלייה היתה כתשעים אמה.

ה. איסור עשיית בית כתבנית היכל

בכמה מקומות בגמרא מובא האיסור לעשות בית בתבנית ההיכל, דהיינו לפי מידותיו (ראש השנה כד ע"א; עבודה זרה מג ע"א; מנחות כח ע"ב). איסור זה נאמר גם על המנורה ועל השולחן, אלא שבניגוד למנורה ולשולחן, שאסור לעשות כתבניתם אף אם שינה ממידתם, לגבי עשיית הבית אין איסור אלא כאשר בונים במידתו המדויקת.¹⁰ לדברי רש"י בעבודה זרה שם (ד"ה בית), האיסור קיים דווקא אם בנה מבנה הזהה באורכו, ברוחבו, ברומו ובמידת פתחיו, "אבל אם נשתנה במקצת מותר". טעם ההבדל בין המנורה והשולחן ובין ההיכל הוא שבכלים הדמיון לכלי המקדש ניכר אף כשאינם באותה מידה, מה שאין כן בבית, שההיכר קיים רק כאשר בונים בתבנית המדויקת של המקדש (בית יוסף יורה דעה קמ"א, ח ע"פ שו"ת מהרי"ק שורש עה).

בשו"ת בית אפרים (או"ח סימן י) הסתפק אם תבנית ההיכל האמורה מתייחסת דווקא לבית שני או אף לבית ראשון, ולמסקנתו יש להחמיר אף לגבי תבנית בית ראשון.¹¹ ברם, בעל בית אפרים נוקט בעקבות הגהת תוס' יו"ט כי האיסור המדובר הוא בבניית בית בן שלושים אמה, כבית ראשון, ובן ארבעים אמה, כבית שני. על הדוחק שבפירוש זה עומד בעל מנחת חינוך (מצווה רנד). לדבריו אין סברה לאסור בכל צורות המשכנות והמקדשים שהיו בכל הזמנים ועד עתה.¹² כיוון שמטרת האיסור היא להרחיקנו מלבנות בניין של חולין כדוגמת המקדש, הרי שכאשר אין לפנינו את מידות המקדש אין מקום לאסור את הבנייה. לפי הבנת המנחת חינוך יש מקום לומר כי איסור זה אינו קיים כלל בזמן החורבן, אולם גם אם נאמר שיש איסור בזמן

10 אין אפשרות לומר שהאיסור הוא בשמירת היחס של המידות האמורות, שהרי מידותיו של טרקלין המתוארות במשנה בבבא בתרא (צח ע"ב) נלמדות משיעור היחס של מידות ההיכל.

11 והביאו בעל פתחי תשובה, יו"ד קמ"א ס"ק י"ג.

12 בניגוד לדבריו, יש מהאחרונים שאכן סוברים כי יש לאסור בכולם – כך בשו"ת אגרות משה חלק ו יו"ד סימן לג; וכן סובר רמ"מ מלובביץ', חידושים וביאורים לש"ס סימן כט. אמנם לא מצאנו כי המשכן ייקרא בשם "היכל", אך לדעתם יש לומר כי לפי טעם האיסור אין לחלק. בטעם האיסור עצמו נחלקו ראשונים אם הוא מדין "מורא מקדש", או שמא נכלל באיסור "לא תעשון אתי". ראה באנציקלופדיה תלמודית בערך בית המקדש (עמוד רל"ו).

החורבן, הרי שאיסור זה אינו מתייחס למידת הבית הראשון, אלא דווקא למידת הבית השני, שמידותיו ידועות לנו ומפורטות במשנה.

גם בעל מנחת חינוך נוקט בדבריו את השיעורים של הקומה הראשונה של ההיכל (בבית שני), ומסתבר שאף הוא נמשך אחר ההגהות הנ"ל,¹³ אולם אם אנו רוצים לדון בשיעור הניכר לכל (שהרי רוב העם לא זוכה להיכנס להיכל) מסתבר שיש להתייחס לגובהו הכולל של הבית, הווה אומר מאה אמה, ולא ארבעים. וכך נאמר בתורת כהנים (בחוקותי פרשה א): "וכמה הוא תבנית היכל? מאה אמה". למרות שהקשר שם אינו האיסור על בניית תבנית ההיכל, יש מקום ללמוד מכך לענייננו. וכך כותב המהרי"ט (שם) כי כל מאה האמה של ההיכל נמסרו ברוח הקודש, והם כלולים באמור "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל".

נראה כי דברים אלו נכונים לפי שיטת רש"י, הרואה את העליות כחלק בלתי נפרד מהבית, אך ייתכן לומר כי בעניין זה אף שאר הראשונים מודים - שכן אף על פי שהם מבדילים בין הבית לעלייה שעל גביו, וקוראים בשם היכל לחלק התחתון - אף לשיטתם כל מאה האמה נקראים היכל, כמופיע במשנה במידות שם, וכמקובל בדרך כלל בדברי חז"ל, כמו שנתבאר.

סיכום

1. על פי השיטה היותר פשוטה ומחזורת בפסוקים, וכפי שפירשו ראשונים רבים, גובה הבית הראשון היה שלושים אמה, ואילו גובה האולם היה מאה ועשרים אמה.
2. לפי שיטת רש"י גובה הבית האמור מתייחס לכל גובהו, כולל ה"כלה עורב" הנמצא על גגו. מדברי ראשונים רבים ניתן להבין כי הגובה האמור אינו כולל את העליות.
3. הראשונים חלוקים אף בבית רגיל, האם העלייה נחשבת לחלק בלתי נפרד ממנו לכל דבר (שיטת רש"י) או שמא היא נחשבת כחלק מהבית דווקא אם הינה פתוחה לתוכו (שיטת הר"ף והרמב"ם) - ובמקרה שהיא אינה פתוחה לתוכו, כבעליית המקדש, אין היא נחשבת לחלק ממנו.

¹³ ניתן היה לומר כי המנחת חינוך והבית אפרים נוקטים כשיטה המקובלת בראשונים, שלפיה היכל סתם הוא ארבעים אמה, ואין הוא כולל את העלייה. אולם גם אם נאמר כן, הרי שאין ספק כי אף מאה אמה נקרא בשם היכל, והיה עליהם להתייחס גם לשיעור זה. ואמנם, הבית אפרים בדבריו מזכיר את הגהת התו"ט, והמנ"ח מצטט מהגמרא בתחילת בב"ב, כאילו נכתב שם שנבנה בגובה ארבעים.

גובה הבית הראשון

4. יש מהאחרונים הדנים אם האיסור לעשות בית כתבנית היכל מתייחס למידת הגובה של שלושים אמה כמידת בית ראשון, או של ארבעים אמה כמידת בית שני. לענ"ד, המידה האסורה היא מאה אמה, כתבנית הכוללת של ההיכל בבית שני, ועל כל פנים נראה שיש לנקוט כך לחומרא.